

פרשת וישלח – "אני א-ל שד-י"-הצגת ה' את עצמו

א. הצגת ה' את עצמו בעשרת הדברות

במספר הזדמנויות בחיינו, מזדמן לנו להציג את עצמנו. בדרך כלל, מדובר בשעה שאנו באים במגע ראשוני עם אנשים שטרם הכירו אותנו. אנו עורכים עימם 'הכרות', שנועדה לסלול את הדרך לפיתוח היחסים בעתיד. אופי המידע ותוכנו הנמסר במקרים אלו בדרך כלל קצר. דווקא בשל כך, עליו להיות קולע לאופי הקשר אותו אנו מבקשים לפתח עם הדמות שמוכרת.

על חשיבותה של התנהלות שכזו, יעיד ניסוחן של עשרת הדברות. בהיותן הדיבור הישיר הראשון לעם ישראל, ה' מצא לנכון להציג את עצמו:

"אֲנִי ה' אֱ-לֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עֲבָדִים" (שמות כ', ב')

אף תוכן המידע דרכו ביקש ה' להתוודע לעמו מיקד את תשומת הלב של חכמינו:

"שאלני ר' יהודה הלוי מנוחתו כבוד, למה הזכיר 'אנכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים', ולא אמר 'שעשיתי שמים וארץ, ואני עשיתיך'?" (אבן עזרא שם, הפירוש הארוך) האבן עזרא האריך שם בתשובתו, בעוד רבי יהודה הלוי עצמו עמד על חשיבותה של נקודה זו:

"אמר לו החבר: אנחנו מאמינים בא-להי אברהם יצחק ויעקב המוציא את בני ישראל ממצרים באותות ובמופתים ובמסות, והמכלכלם במדבר, והמנחילם את ארץ כנען... ושלח משה בתורתו... ואנחנו מאמינים בכל מה שכתוב בתורה, והדברים ארוכים.

אמר הכוזרי... והלא היה לך לומר היהודי, כי אתה מאמין בבורא העולם, ומסדרו ומנהיגו, ובמי שבראך והטריפך והדומה לספורים האלה..." (כוזרי מאמר א', י"א-ל"ב)

"אמר החבר... כן פתח משה לדבר עם פרעה כשאמר לו אלהי העברים שלחני אליך, ר"ל אלהי אברהם יצחק ויעקב מפני שהיה אברהם מפורסם אצל האומות, וכי התחבר אליהם דבר האלהים והנהיג אותם ועשה להם נפלאות, ולא אמר 'אלהי השמים והארץ שלחני אליך', ולא 'בוראי ובוראך'. וכן פתח א-להים דבריו אל המון ישראל: "אנכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", ולא אמר: "אני בורא העולם ובוראכם". וכן פתחתי לך מלך הכוזר כאשר שאלתני על אמונתו, השיבותיך מה שאני חייב בו וחייבין בו כל קהל ישראל, אשר התברר

אצלם המעמד ההוא בראות עיניהם, ואחר כך הקבלה הנמשכת שהיא כמראה העין" (שם כ"ה) ברצוננו לעקוב אחר אופיין של ההזדמנויות השונות שבמהלכן ה' הציג את עצמו לאבות לאורך ספר בראשית, שאחת מהן נמצאת אף בפרשתנו.

ב. אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים

ביחס לאברהם מצאנו פעמיים את התופעה. הפעם הראשונה הייתה ההצגה בברית בין הבתרים:

"אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברהם במחזה לאמר אל תירא אברהם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד: ויאמר אברהם א-דני ה' מה תתן לי ואנכי הולך עירי וכן משק ביתי הוא דמשק אליעזר... והנה דבר ה' אליו לאמר לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך: ויוצא אתו החוצה ויאמר הבט נא השמימה וספר הכוכבים אם תוכל לספר אתם ויאמר לו למה יהיה זרעך: והאמן ב-ה' ויחשבה לו צדקה: ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה"

(בראשית ט"ו, א'-ז')

הנתון הבולט לעין הינו, ש-ה' מציג את עצמו באיחור. היינו מצפים שכשם ש-ה' הציג את עצמו בדיבור הראשון לעם ישראל, כך יציג את עצמו בדיבור הראשון לאברהם. אולם, דווקא שם ה' לא טורח להציג את עצמו:

"ויאמר ה' אל אברהם לך מארץ וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך: ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה: ואברכה מברכך ומקללך אאר ונגרכו בך כל משפחת האדמה" (שם י"ב, א'-ג')

מלבד הערה זו, הזקקת הסבר לכשעצמה, עלינו להתייחס לאפיון בו ה', למרות האיחור, מציג את עצמו. ה' מזדהה כזה שהוציא את אברהם מאור כשדים.

נראה, שאפיון זה נגזר מהקשר הדברים לאור המשך הפסוק:

"ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה" (שם ט"ז, ז') ה' מזכיר את עקירתו של אברהם מאור כשדים, כדי להמחיש את מחויבותו שלו לסיים את המהלך שהחל - לתת לו את הארץ המיועדת לו, שאליה שם פעמיו.

כעת, נמשיך לפעם השנייה בה מציג ה' את עצמו לאברהם, בצווי המילה:

"ויהי אברהם בן תשעים שנה ותשע שנים וירא ה' אל אברהם ויאמר אליו אני א-ל שדי התהלך

¹ ואנו מוסיפים לשאול, למה לא אמר 'אנכי ה' א-לובי אבותיך אברהם יצחק ויעקב'?

"וְהָיָה אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יִצְחָק בְּנוֹ וַיֵּשֶׁב יִצְחָק עִם בְּאֵר לַחֵי רְאִי" (שם כ"ה, י"א)

אף כאן נניח בינתיים נתון זה, ונבקש להבין את אופי הזדהותו של ה' כאן בתור "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אַבְיָד". אם נאמץ מבט רחב על ההקשר, נקל למצוא פשר להזדהותו זו של ה'. יצחק הגיע לגרר בעקבות ציווי ה': "וְהָיָה רָעַב בְּאֶרֶץ... וַיֵּרָא אֵלָיו ה' וַיֹּאמֶר אֵל תֵּרַד מִצְרַיִם שָׁכֵן בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ: גֹּר בְּאֶרֶץ הַזֹּאת וְאָהֳרָה עִמָּךְ וְאַבְרָכְךָ כִּי לֶךְ וּלְזֶרְעֶךָ אֶתֶּן אֶת כָּל הָאָרֶץ הַזֹּאת וְהַקְדַּמְתִּי אֶת הַשְּׂבִיעָה אֲשֶׁר נִשְׂבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אַבְיָד: וְהִרְבִּיתִי אֶת זֶרְעֶךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְנָתַתִּי לְזֶרְעֶךָ אֶת כָּל הָאָרֶץ הַזֹּאת... עַקֵּב אֲשֶׁר שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקֹלִי וַיִּשְׁמַר מִשְׁמֵרַתִּי מִצְוֹתַי חֲקוּתַי וְתוֹרֹתַי: וַיֵּשֶׁב יִצְחָק בְּגֶרֶר" (שם כ"ו, א'-ו')

אמנם ברבות הימים, הוא גורש משם בציווי המלך, ואז אולץ לבנות את חייו מחדש:

"וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ אֵל יִצְחָק לֵךְ מֵעִמָּנוּ כִּי עֲצַמְתָּ מִמֶּנּוּ מְאֹד: וַיֵּלֶךְ מִשָּׁם יִצְחָק וַיֵּחַן בְּנַחַל גֶּרֶר וַיֵּשֶׁב שָׁם: וַיֵּשֶׁב יִצְחָק וַיַּחְפֹּר אֶת בְּאֵרֹת הַמַּיִם אֲשֶׁר חָפְרוּ בְיַמֵּי אַבְרָהָם אָבִיו וַיִּסְתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיִּקְרָא לָהֶן שְׁמוֹת כְּשֵׁמֹת אֲשֶׁר קָרָא לָהֶן אָבִיו: וַיַּחְפְּרוּ עֲבָדֵי יִצְחָק בְּנַחַל וַיִּמְצְאוּ שָׁם בְּאֵר מַיִם חַיִּים: וַיִּרְיְבוּ רַעֲיֵי גֶרֶר עִם רַעֲיֵי יִצְחָק לֵאמֹר לָנוּ הַמַּיִם וַיִּקְרָא שֵׁם הַבְּאֵר עֵשֶׂק כִּי הִתְעַשְׂקוּ עִמּוֹ: וַיַּחְפְּרוּ בְּאֵר אַחֲרַת וַיִּרְיְבוּ גַם עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ שְׁטִנָּה: וַיַּעֲתֵק מִשָּׁם וַיַּחְפֹּר בְּאֵר אַחֲרַת וְלֹא רְבוּ עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ רְחִיבוֹת וַיֹּאמֶר כִּי עֲתָה הִרְחִיב ה' לָנוּ וּפְרִינוּ בְּאֶרֶץ" (שם, ט"ז-כ"ב)

בולט לעין, כי גם ה' מתייחס ליצחק כממשיך דרכו של אברהם, ואף יצחק עצמו מבקש לשחזר את מעשי אביו. אולם, המציאות טופחת על פניו. בסופו של דבר, הוא מוצא מעט שלווה בדמות באר שחפרה, שאין עליה עוררין.

בשלב זה, מבקש ה' למסור לו מסר מרגיע. הוא מזדהה דווקא כ"א-להי אברהם", כדי להדגיש את מחויבותו להבטחותיו לאברהם, על אף שאותן יצחק מתקשה לממש.

ד. אֵנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אַבְיָד וְאֱלֹהֵי יִצְחָק

ביחס ליעקב, נמצא את המספר הרב והמגוון של תופעות אלו. הפעם הרביעית שבה ה' מציג את עצמו היא בצאתו של יעקב לחרן:

"וַיִּחְלַם וְהִנֵּה סֹלֶם מִצָּב אֲרָצָה וְרָאִישׁוֹ מִגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מַלְאָכִי אֱלֹהִים עֹלִים וַיְרִידִים בּוֹ: וְהִנֵּה ה' נֹצֵב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֵנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אַבְיָד וְאֱלֹהֵי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲתָה שׂוֹכֵב עָלֶיהָ לֶךְ אֶתְנַנָּה וּלְזֶרְעֶךָ: וְהָיָה זֶרְעֶךָ כְּעֶפְרַיִם הָאָרֶץ וּפְרִצְתָּ יָמָה וְקִדְמָה וְצִפְנָה וְנִגְבָּה וְנִבְרַכְנוּ בְּךָ כָּל מִשְׁפַּחַת הָאָדָמָה וּבְזֶרְעֶךָ: וְהִנֵּה אֲנֹכִי עִמָּךְ

לְפָנַי וְהָיָה תָמִים: וְאַתְנָה בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְאַרְבָּה אוֹתָךְ בְּמֵאֹד מְאֹד" (שם י"ז, א'-ב')
נראה, שכאן אכן ה' מציג את עצמו באופן עצמאי². אף קביעה זו משתלבת בהקשר הפסוק. כיוון ש-ה' מבקש לכרות ברית בינו לבין אברהם, הרי שהוא מזהה את עצמו כאחד מהצדדים.
הבנה זו, תחזיר אותנו לפעם הקודמת ש-ה' הציג את עצמו. במבט רחב, נגלה שהזדהות זו שימשה גם כן לצורך כריתת ברית בינו לאברהם, המתוארת בהמשך, הלא היא ברית בין הבתרים:

"וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֵנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָתֵת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ: וַיֹּאמֶר אֶ-דָּנִי ה' בְּמָה אֲדַע כִּי אִירְשֶׁנָּה: וַיֹּאמֶר אֵלָיו קְחָה לִּי עֵגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאַל מְשֻׁלָּשׁ וְתֵר וְגֹזֵל: וַיִּקַּח לוֹ אֶת כָּל אֵלֶּה וַיִּבְתֵּר אֹתָם בְּתֵרָה וַיִּתֵּן אִישׁ בְּתֵרוֹ לְקִרְאֹת רְעֵהוּ וְאֵת הַצֹּפֵר לֹא בְתֵר... וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה וְעֹלְטָה הָיָה וְהִנֵּה תַנּוּר עֹשֵׂן וּלְפִיד אֵשׁ אֲשֶׁר עִבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה: בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזֶרְעֶךָ נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד הַנְּהָר הַגָּדֹל נְהַר פְּרָת" (שם ט"ו, ז'-כ"א)
אם כן, ניתן לסכם את הזדהותו של ה' ביחס לאברהם לצורך 'כריתת ברית', ועל כן נדרשת הבהרה ביחס לזהות הצדדים הבאים בברית. ברם, שאלת התזמון עדיין נותרת פתוחה.

ג. אֲנֹכִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אַבְיָד

בדברי ימי יצחק, ה' מציג את עצמו פעם בודדת בעיתוי מפתיע ושולי קמעא. במהלך העימות סביב כריתת הבארות אנו קוראים על הפעם השלישית בה ה' מציג את עצמו לאבות:

"וַיַּעֲתֵק מִשָּׁם וַיַּחְפֹּר בְּאֵר אַחֲרַת וְלֹא רְבוּ עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ רְחִיבוֹת וַיֹּאמֶר כִּי עֲתָה הִרְחִיב ה' לָנוּ וּפְרִינוּ בְּאֶרֶץ: וַיַּעַל מִשָּׁם בְּאֵר שְׂבִיעַ: וַיֵּרָא אֵלָיו ה' בְּלִילָה הַהוּא וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אַבְיָד אֵל תִּירָא כִּי אֲתָךְ אֲנֹכִי וּבְרַכְתִּיךָ וְהִרְבִּיתִי אֶת זֶרְעֶךָ בְּעִבּוֹר אַבְרָהָם עֲבָדִי: וַיָּבֵן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה' וַיֵּט שָׁם אֹהֶלוֹ וַיִּכְרוּ שָׁם עֲבָדֵי יִצְחָק בְּאֵר" (שם כ"ו, כ"ב-כ"ה)

גם כאן בולטת העובדה, ש-ה' מציג את עצמו באיחור. היינו מצפים שה' יציג את עצמו מיד לאחר פטירת אברהם, אך שם ה' הסתפק בברכה בלבד:

2 על משמעות השם ע' במפרשים במקום. ה' אף מודה בכך שזהו האופן בו הזדהה בתקופת האבות (שמותו, ב'ג-ג):

"וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֵל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֵנִי ה': וַיֵּרָא אֵל אַבְרָהָם אֵל יִצְחָק וְאֵל יַעֲקֹב בְּאֵל-שַׁדַּי וְשָׁמִי ה' לֹא נִוְדַעְתִּי לָהֶם"

(שמות ו', ב'-ג')

המפרשים על הפסוק בספר שמות התמודדו עם הקושי בפסוק זה, היות שבמהלך ספר בראשית, לא תמיד ה' הזדהה רק בשם זה.

בפני עובדה מוגמרת בה ה' כבר פונה אליו ומצווה ממנו לעזוב את ארץ מולדתו³. מתוך הנתונים שהצבענו עליהם בעיוננו, יתכן להעלות את ההצעה הבאה.

אמנם הדיבור פונה מיד לאברהם, אך אין זה אומר שהתורה דילגה על סיבת בחירתו, אלא דווקא להיפך. בשעה שהדיבור מצווה לעזוב את ארצו, אברהם אכן מועמד להיבחר ובהחלט טרם נבחר! עליו להוכיח את עצמו במעשיו, על מנת שבחירתו תאושר. במצב שכזה, אכן אין ה' מוצא לנכון להציג את עצמו לאברהם באופן רשמי ומסודר, כיוון שאופי עתיד היחסים ביניהם אמנם לוט בערפל.

במרוצת הזמן שחלף, הוכיח אברהם במעשיו את אמונתו בהבטחותיו של ה' כשעזב את ארצו. שוב חזר על מפגן אמונה זה בהבטחת הזרע אף בשעה שכבר הגיע לארץ כנען, בעוד ההבטחות בוששו לבוא. או אז, בשלה ההחלטה כי הוא האיש הראוי להקים גזע נבחר, שילמד את זרעו אחריו צדקה ומשפט.

בשלב זה נחתמה בחירתו של אברהם, ולכן כעת ה' מציג את עצמו בפניו:

"אחר הדברים האלה הִנֵּה דָבַר ה' אֶל אַבְרָם בְּמַחְזֵה לְאֹמֶר אֶל תִּירָא אַבְרָם אֲנֹכִי מִגֵּן לְךָ שְׂכָרְךָ הֲרֵבָה מְאֹד: וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶ-דָּנִי ה' מִה תִּתֶּן לִי וְאֲנֹכִי הוֹלֵךְ עִירֵי וְגֵן מִשְׁק בֵּיתִי הוּא דְמִשְׁק אֲלֵיעֶזֶר: וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נִתְּתָה זֶרַע וְהִנֵּה בֵּן בֵּיתִי יֹרֵשׁ אֹתִי: וְהִנֵּה דָבַר ה' אֵלָיו לֵאמֹר לֹא יִרְשֶׁךָ זֶה כִּי אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֶּעֶיךָ הוּא יִרְשֶׁךָ: וַיֵּצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הִבֵּט נָא הַשָּׁמַיְמָה וְסֹפֵר הַכּוֹכָבִים אִם תּוּכַל לְסַפֵּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זֶרְעֶךָ: וְהָאָמֵן בֵּה' וַיִּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה: וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָתֵת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ" (שם ט"ו, א'-ז')

כעת, מציג ה' את עצמו כאותו אל-שהוציאו מאור כשדים במטרה להנחילו את הארץ. רק כעת, כשהמהלך נשלם בהצלחה, רואה ה' לנכון לערוך 'הכרות' רשמית ביניהם, בה הוא מציג את עצמו דווקא כזה שליווה את המהלך מתחילתו, לאחר שאברהם צלח אותו בכבוד⁴.

אמנם בהמשך, כש-ה' יוזם ברית בינו לאברהם, הרי שלצורך הברית הוא מזדהה בשמו העצמי שבחר לו לתקופת האבות:

"וַיְהִי אַבְרָם בֶּן תְּשַׁעִים שָׁנָה וַתְּשַׁע שָׁנִים וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי אֶ-ל שְׂדֵי הַתְּהֵלֶךְ"

וַשְׁמֵרְתִּיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תִּלְךָ וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל הָאָדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעְזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עֲשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לְךָ" (שם כ"ח, י"ב-ט"ו)

הפעם החמישית היא בשהותו של יעקב בחרן:

"וַיֹּאמֶר אֵלִי מִלֶּאךָ הָאֵל-לְהִים בְּחִלּוֹם יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הַנְּנִי: וַיֹּאמֶר שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה כָּל הָעֵתֵדִים הָעֹלִים עַל הַצֹּאן עֹקְדִים וְנִקְדִים וְבִרְדִים כִּי רְאִיתִי אֶת כָּל אֲשֶׁר לָבֹן עָשָׂה לְךָ: אֲנֹכִי הָאֵל-בֵּית אֵל אֲשֶׁר מְשַׁחֵת שָׁם מִצְבֵּה אֲשֶׁר נִדְרַתְּ לִי שָׁם נָדַר עִתָּה קוֹם צֵא מִן הָאָרֶץ הַזֹּאת וְשׁוּב אֶל אָרֶץ מוֹלְדְּתֶךָ" (שם ל"א, י"א-ג')

הפעם השישית היא בחזרתו של יעקב מחרן:

"וַיֵּרָא אֶל-לְהִים אֶל יַעֲקֹב עוֹד בְּבֹאוֹ מִפְּדַן אֶרֶם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ: וַיֹּאמֶר לוֹ אֶל-לְהִים שְׁמֶךָ יַעֲקֹב לֹא יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל: וַיֹּאמֶר לוֹ אֶל-לְהִים אֲנִי אֶל-שָׂדֵי-פְרָה וְרֵבָה גוֹי וְקָהַל גוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָ וּמַלְכִים מִחֻלְצֶיךָ יֵצְאוּ: וְאֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִתְּתִי לְאַבְרָהָם וּלְיִצְחָק לְךָ אֶתְנַנֶּה וּלְזָרְעֶךָ אֲחִירֶךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ: וַיַּעַל מֵעֵלְיוֹ אֶל-לְהִים בְּמִקְוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֹתוֹ" (שם ל"ה, ט'-ג')

הפעם השביעית היא ערב רדתו של יעקב למצרים:

"וַיֹּסֶע יִשְׂרָאֵל וְכָל אֲשֶׁר לוֹ וַיָּבֵא בְּאֵרָה שֶׁבַע וַיִּזְבַּח זְבָחִים לַאֲלֹהֵי אֲבִיו יִצְחָק: וַיֹּאמֶר אֶל-לְהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמִרְאֵת הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הַנְּנִי: וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי הָאֵל-אֲבִיךָ אֵל תִּירָא מִרְדֵּה מִצְרַיִמָּה כִּי לְגוֹי גָדוֹל אֲשִׁמְךָ שָׁם: אֲנֹכִי אֲרַד אֲרֶד עִמָּךְ מִצְרַיִמָּה וְאֲנֹכִי אֲעַלְךָ גַם עֹלָה וַיֹּסֶף יִשִׁית יְדוֹ עַל עֵינָיֶךָ" (שם מ"ו, א'-ד')

לראשונה בדברי ימי האבות, הצגת ה' מתבצעת באופן המתבקש בהזדמנויות שכאלה – מיד עם תחילת הקשר הישיר בין ה' ליעקב. אולם, לא רק בכך נבדל יעקב מאבותיו. במבט כולל ניווכח, שהזדמנויות אלו חוזרות על עצמן ביחס אליו הרבה יותר, ואף ה' מציג את עצמו בזהויות מגוונות.

נקל להיווכח, שהזדמנויות אלו תמיד מתרחשות בנסיבות של מסע ותנועה. כשהוא יוצא לחרן, כשהוא שב משם לנען וכשהוא עומד לצאת שוב לדרך למצרים.

יוצאת דופן מתוכם הצגת ה' את עצמו בשהותו בחרן. אמנם, אף היא מתייחסת למסע, כיוון שבמסגרתה ה' מצווה עליו לשוב על עקבותיו לנען.

לאחר שהתמקדנו בפרטים, ננסה לעמוד על המשמעויות העולות מהתמונה הכוללת.

ה. וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם

במרוצת הדורות, עמדו חכמינו על עובדה מעניינת. להבדיל מנוח, אותו הציגה התורה כ"איש צדיק תמים" (בראשית ו', ט'), התורה לא מביאה סיבה לבחירתו של אברהם. היא מדלגת על השלב הזה, ומעמידה אותנו

3 עיין בדברי הרמב"ן (בראשית י"ב, ב). מקובל לומר שהדבר תלוי במחלוקת. המהר"ל (נצח ישראל, פרק יא') מוכיח מכאן שבחירתו של אברהם הינה א-לוהית ואינה מתבססת על מעשיו, בעוד הרמח"ל (דרך ה' חלק ב', פרק ד' אות ג') טוען שגם אברהם נבחר עקב מעשיו.

4 מכאן אף עולה, כי עשר הניסיונות שחוזה אברהם (אבות ה', ג') לא היו כולם בעלי אותה משמעות. אלו הראשונים היו ניסיונות במובן האמתי, האם הוא הראוי להיבחר, בעוד אלו האחרונים היו במטרה לחזק את אמונתו, שעה שכבר נבחר. (עיין במפרשים השונים על בראשית כ"ב, א').

מהלכי אבותיו, שקבעו את מקומם הטבעי בארץ המובטחת. לשם כך, הוא נזקק לנדר המחזק את הקשר בינו לא-לוהיו. ה' אמנם מלווה אותו, אך לא 'בחנים'. הוא זוכר היטב ומזכיר לו את מחויבותו להוכיח את דבקותו בדרך אבותיו, ולקיים את נדרו.

דבר זה מוכיח לנו, שעל אף שהנדר היה לכאורה יוזמה של יעקב, הרי שהוא לא נוצר מחלל ריק, אלא התבקש מהעובדה שה' התגלה אליו, ובכך 'העיר לו' על חריגות המהלך שנקט בו.

בהתאם לכך, ה' אף דואג להביאו לקיצו, בשעה שהוא מזדהה בתור זה שאישר את המהלך ומתוקף זה מצווה על סיומו:

"וַיֹּאמֶר אֵלַי מֵלֶאֱדָה הָאֵלֵהִים בְּחִלּוּם יַעֲקֹב וַאֲמַר הַנְּנִי... כִּי רָאִיתִי אֶת כָּל אֲשֶׁר לָבֵן עָשָׂה לְךָ: אֲנֹכִי הָאֵל-בֵּית אֵל אֲשֶׁר מְשַׁחֵת שֵׁם מִצְבֵּה... עֲתָה קוּם צֵא מִן הָאָרֶץ הַזֹּאת וְשׁוּב אֶל אָרֶץ מוֹלְדְּתְךָ" (שם ל"א, י"א-ג)

ח. אֲנִי אֵל-שָׂדֵי

עם שובו לארץ, הרי שהעקוב הפך למישור, ויעקב תופש שוב את מקומו כממשיך דרכם של אבותיו בארץ המובטחת. כעת, בשעה ש-ה' מבקש לטוות עמו מחדש יחסים קבועים הצופים פני עתיד, הרי שנפתח דף חדש ביחסיהם והוא מזדהה בשמו שלו, כדרך שהתגלה לאברהם ב"טקס ההכרות הרשמי" ביניהם.

ניתן לעמוד בנקל על הדמיון בין שני האירועים, המצביעים על כך שאחד אינו אלא שחזור של קודמו. אצל אברהם הכתוב נוקט כך:

"וַיְהִי אַבְרָם בֶּן תְּשָׁעִים שָׁנָה וַתְּשַׁע שָׁנִים וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי אֵל-שָׂדֵי הַתְּהֵלֶךְ לְפָנַי וְהָיָה תְּמִים: וְאֶתְנָה בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְאָרְבָּה אוֹתְךָ בְּמֵאֵד מְאֹד: וַיִּפֹּל אַבְרָם עַל פָּנָיו וַיְדַבֵּר אִתּוֹ אֵל-לֵהִים לֵאמֹר: אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתְּךָ וְהָיִיתָ לְאֵב הַמּוֹן גּוֹיִם: וְלֹא יִקְרָא עוֹד אֶת שְׁמֶךָ אַבְרָם וְהָיָה שְׁמֶךָ אַבְרָהָם כִּי אֵב הַמּוֹן גּוֹיִם נִתְּתִיךָ: וְהִפְרַתִּי אִתְּךָ בְּמֵאֵד מְאֹד וְנִתְּתִיךָ לְגוֹיִם וּמְלָכִים מִמֶּךָ יֵצְאוּ" (שם י"ז, א'-ו')

ביחס ליעקב, חידוש ה"היכרות" ביניהם, מתנהלת באופן דומה להפליא:

"וַיֵּרָא אֵלֵהִים אֶל יַעֲקֹב עוֹד בְּבֹאוֹ מִפְּדַן אָרֶם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ: וַיֹּאמֶר לוֹ אֵל-לֵהִים שְׁמֶךָ יַעֲקֹב לֹא יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יְהִיָּה שְׁמֶךָ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל: וַיֹּאמֶר לוֹ אֵל-לֵהִים אֲנִי אֵל שְׂדֵי פְרָה וְרֵבָה גּוֹי וְקָהֵל גּוֹיִם יְהִיָּה מִמֶּךָ וּמְלָכִים מִחֲלָצֶיךָ יֵצְאוּ: וְאֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִתְּתִי לְאַבְרָהָם וְלִיצְחָק לְךָ אֶתְנָנָה וְלִזְרַעְךָ אַחֲרַיְךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ" (שם ל"ה, ט'-ב)

ט. אֵל תֵּירָא מִרְדֵּה מִצְרַיִם

לאור הליווי הצמוד שחוהה יעקב בפעם האחרונה שהעז לעזוב את הארץ, ברורים לנו יותר חששותיו

לְפָנַי וְהָיָה תְּמִים: וְאֶתְנָה בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְאָרְבָּה אוֹתְךָ בְּמֵאֵד מְאֹד" (שם י"ז, א'-ב')

ו. אֲנֹכִי אֵל-לֵהִי אַבְרָהָם אֲבִיךָ

כבר ראינו, שיצחק מתאמץ לפסוע בעקבות המסלול שטבע אביו. דווקא בשל כך, עלה בדעתו לרדת מצרימה בתקופת הרעב, אך ה' מנע ממנו את הדבר, ולכן הגיע לגרר:

"וַיְהִי רָעַב בְּאָרֶץ... וַיֵּרָא אֵלָיו ה' וַיֹּאמֶר אֵל תֵּרַד מִצְרַיִם שָׁכֵן בְּאָרֶץ אֲשֶׁר אִמְרָ אֵלֶיךָ: גּוֹר בְּאָרֶץ הַזֹּאת כִּי לֶךָ וְלִזְרַעְךָ אֶתֵּן אֶת כָּל הָאָרֶץ הַזֹּאת וְהִקְמַתִּי אֶת הַשְּׂבַעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אֲבִיךָ: וְהִרְבִּיתִי אֶת זְרַעְךָ כְּכּוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְנִתְּתִי לְזְרַעְךָ אֶת כָּל הָאָרֶץ הַזֹּאת... וַיֵּשֶׁב יִצְחָק בְּגֵרָר" (שם כ"ט, א'-ו')

כשנתקל בקשיים במהלך צעידתו בדרך אביו, נגלה אליו ה' כ"א-לוהי אביך", במטרה להבטיח לו את צליחתו את הקשיים ולאשר את דרכו כממשיך דרכו של אביו. דווקא כיוון שיצחק זיהה את עצמו במעשיו, כממשיך דרכו של אביו, הרי שלא היה צורך בהצגה מחודשת של ה' או בכריתת ברית מחודשת. הדבר יתבהר יותר בשורות הבאות, עם התייחסותנו להופעות מסוג זה ביחס ליעקב.

ז. וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה

עמדנו על כך, שיעקב הינו הראשון מבין האבות ש-ה' מציג את עצמו בפניו מיד בתחילת הדיבור, כנהוג. עלינו לעמוד על פשר עובדה זו, משום שדווקא ההתנהלות המתבקשת באירועים מעין אלה, הפכה בענייננו לדבר יוצא דופן. בנוסף, ציינו שהמקרים הרבים בהם ה' מציג את עצמו ליעקב מתרחשים בהקשר של מסעותיו. כעת נראה, שהדברים קשורים זה בזה.

השינוי בהתנהלותו של ה' ביחס ליעקב, הינה דווקא כיוון שהעז 'לשבור את הכלים' ולנטוש את הארץ המובטחת לזרעם של אברהם ויצחק אבותיו. אמנם ה' לא ציווה לו במפורש לא לעזוב את הארץ, אך מצווייו לאביו ניכר כי נחת רוח לו בכך שהאבות נשארים בארץ המובטחת להם, מאחר שהגיעו אליה בציווי. כעת, בשעה שיעקב נוטש אותה, ואף נוקט במסלול הפוך, מכנען לחרן, הרי הוא כביכול מפר את הברית ו'מאפס' את הקשר בין ה' לאבותיו.

כדי להזים אפשרות זו, מתגלה אליו ה' מיד עם צאתו מהארץ, כיוון שיש צורך לחדש את הקשר שמבחינות מסוימות ניתק. יעקב נטל רשות מאביו לשים פעמיו לחרן, אך לא ביקש רשות מא-לוהי אביו, וכך לכאורה מסורת הקשר של אבותינו בארץ המובטחת לפי ציווי ה' נקטעת. כדי ליצור אותו מחדש, ה' מתגלה אליו בתור "א-להי אברהם ויצחק" ומאשר את המהלך שלו.

יעקב מבין את הצורך המיוחד בכינון היחסים מחדש לאור המשמעות החריגה למהלך שעשה, החותר נגד

בשעה שהוא עושה את דרכו מצרימה. דווקא בשל משמעות היציאה מהארץ כ"הפרת הברית" או ביטוי רפיון באמונת מימושה, מתבקשת הבהרת היחסים בין ה' ליעקב:

"וַיֹּאמֶר אֶל־הַיָּהוָה לְיִשְׂרָאֵל בְּמִרְאֵת הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הַנְּנִי: וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי הֲאֵל־אֲנִי לְהִי אָבִיךָ אֵל תִּירָא מִרְדָּה מִצְרִימָה כִּי לְגוֹי גָּדוֹל אֲשִׁימְךָ שָׁם: אֲנֹכִי אֶרְדָּ עִמָּךְ מִצְרִימָה וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַּם עִלָּה יְיֹסֵף יְשִׁית יָדוֹ עַל עֵינֶיךָ"
(שם מ"ו, ב'-ד')

משמעות הדברים מתפרשת בצורה הבאה: מאז ברית בין הבתרים בה הציג ה' את עמו לראשונה, מרחפת מעל זרעו של אברהם הגזרה:

"גַּר יִהְיֶה זְרָעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם... וְאַחֲרַי כֵּן יֵצְאוּ בְרַכְשׁ גָּדוֹל... וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה..."
(שם ט"ו, י"ג-ט"ז)

בפעם הקודמת יצא יעקב מהארץ על דעת עצמו והוצרך לנדוד נדרים ולחזק את הקשר בינו לא-לוהיו, בהיותו בניכר. מתבקשת שוב התגלות שתסדיר את היחסים, אלא שהפעם תוכנה הוא להצביע על כך שלמען האמת, היא אמנם אינה נדרשת. ה' מבקש להבהיר שהפעם אין כאן חריגה, הוא עדיין "א-להי אביך", כיוון שזו גזרה א-לוהית מכוונת והמסלול מחושב מראש.

הרי, שעיון כולל ב'טקסי ההיכרויות' שערך ה' מדי פעם עם האבות, מדגישים בפנינו דווקא את הקשר האמיץ שביקש ה' ליצור עימם, והברית שכרת עימם בהנחלתם את הארץ. כל אימת שקשר זה עבר טלטלה הוא נערך מחדש. לעתים כדי להצהיר על מחויבותו להבטחתו, ולעתים להצביע על מחויבותם של האבות אליה.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עצינן ולרב גד אלדד התשע"ח *
* עורך: אורי יעקב בירן *

* בית המדרש הווירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: www.vbm.etzion.org.il *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
